

MAGNA HUNGARIA NYOMÁBAN – BASKÍROK ÉS MAGYAROK

Baskíria és a baskír nép szerepe
a magyarok korai történetében

TRACING MAGNA HUNGARIA – BASHKIRS AND HUNGARIANS

The role of Bashkiria and the Bashkir people
in the early history of the Hungarians

Szerkesztők

KLIMA LÁSZLÓ – TÜRK ATTILA

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar
Régészettudományi Intézet

Martin Opitz Kiadó

HUN-REN Bölcsészettudományi
Kutatóközpont
Magyar Őstörténeti Kutatócsoport

BUDAPEST 2024

A kötet a PPKE-BTK-KUT-23-3 számú projekt,
a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar
és a HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont támogatásával készült.
A grafikai munkát a PPKE BTK Mester és Tanítvány Kiválósági Program 2023 támogatta.

PÁZMÁNY PÉTER
KATOLIKUS EGYETEM

HUN
REN

BÖLCSESZETTUDOMÁNYI
KUTATÓKÖZPONT

PAPCSÁK
ÜGYVÉDI IRODA

A kötet megjelenését támogatta a Papcsák Ügyvédi Iroda.

Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia
A PPKE BTK Régészettudományi Intézetének kiadványai
Archaeological Studies of PPCU Institute of Archaeological Sciences
Volume 32

HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Magyar Őstörténeti Kutatócsoport Kiadványok
Volume 10

© A szerzők

© Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Régészettudományi Intézet

© HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Magyar Őstörténeti Kutatócsoport

© Martin Opitz Kiadó

ISBN 978-615-6388-84-1

HU-ISSN 2786-1538 (Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia)

HU-ISSN 2064-8162 (Magyar Őstörténeti Kutatócsoport Kiadványok)

DOI: [10.55722/Arpad.Kiad.2024.10](https://doi.org/10.55722/Arpad.Kiad.2024.10)

Minden jog fenntartva. Jelen könyvet, illetve annak részeit tilos reprodukálni, adatrögzítő rendszerben tárolni,
bármilyen formában vagy eszközzel – elektronikus úton vagy más módon – közölni a kiadó engedélye nélkül.

Felelős kiadó
Major Balázs

Grafikus: Óvári Péter

Borító: auri grafika
Tördelés és layout: Váczi Gábor

TARTALOM

TÖRTÉNELEM ÉS HISTORIOGRÁFIA

SUDÁR BALÁZS

- A baskír-kérdés a magyar őstörténet-kutatásban 7
The Bashkir question in the research of early Hungarian history 18

GYÓNI GÁBOR

- A baskír–magyar problematika az oroszországi historiográfia tükrében 19
Башкиро-мадьярская проблематика в зеркале российской историографии 30

POLGÁR SZABOLCS

- A Kárpát-medence és a Volgai Bulgária kereskedelmi és kulturális kapcsolatai
a honfoglalás után 31
Trade and cultural contacts between the Carpathian Basin and Volga Bulgaria
(10th–13th Centuries AD) 44

UHRIN DOROTTYA

- Magna Hungaria* a 13. századi koldulórendi követek szemében 45
Magna Hungaria from the perspective of mendicant envoys 54

NYELVÉSZET

AGYAGÁSI KLÁRA

- A baskír nyelv helye a török nyelvek között, és a baskír nyelv volgai bulgár kapcsolatai 55
Место башкирского языка среди тюркских языков, возможные контакты
башкирского языка с волжско-булгарским языком 70

NÉPRAJZ

DALLOS EDINA

- A baskír hiedelmek és Ibn Fadlān 73
The first detailed record of Bashkir beliefs – Ibn Fadlān 922 80

SOMFAI KARA DÁVID

- Baskurt (baskír) epikus hagyomány (*kuba-jur*) 81
Baskurt (Bashkir) epic tradition (*kuba-jur*) 97

SOMFAI KARA DÁVID – AGÓCS GERGELY

- Baskurt népzene és néptánc 153
Bashkir Folk Music and Folk Dances 180

JULIJA ABSZALIMAJOVA – ANASZTÁZIA VERESS – EDUARD HABIBULLIN – RAFIL ASZILGUZSIN –

SZIRÁKI ZSÓFIA – FEHÉR TIBOR – JÁVORSZKY BALÁZS – NÉMETH ENDRE

- A keleti magyarok nyomai a baskír hagyományban 181
Traces of the Eastern Hungarians in the Basques: Genetics and folklore 199

ARCHEOGENETIKA

NEPARÁCZKI ENDRE

- Az Árpád-ház és a honfoglaló magyarság archeogenetikai adatokkal kimutatott kapcsolata
a Volga–Káma vidék népeivel 201
The archaeogenetic link between the Árpád dynasty and the Hungarian conquerors
to the population of the Volga–Kama region 205

NÉMETH ENDRE – PÁSZTORY ÁDÁM – FEHÉR TIBOR

- A magyarok eredete az N-B539 marker tükrében 207
The origin of the Hungarians in the light of the N-B539 marker 228

RÉGÉSZET

TÜRK ATTILA – KIM IGOR KONSZTANTYINOVICS – VJAZOV LEONYID ALEKSZANDROVICS – ÓVÁRI PÉTER

- Baskírföld és a Dél-Ural régészetének aktuális helyzete a magyar őstörténet szemszögéből 229
Recent results of research on the early medieval archaeology of Bashkortostan
and the Southern Urals. A comprehensive overview from the perspective of early
Hungarian history 252

A KELETI MAGYAROK NYOMAI A BASKÍROKNÁL – GENETIKA ÉS NÉPHAGYOMÁNY

JULIJA ABSZALJAMOVA – EDUARD HABIBULLIN – RAFIL ASZILGUZSIN –
ANASZTÁZIA VERESS – FEHÉR TIBOR – JÁVORSZKY BALÁZS –
SZIRÁKI ZSÓFIA – NÉMETH ENDRE*

Absztrakt: A magyar őstörténetben Baskíriának, Kelet-Tatársztánnak és az észak-cseljabinszki régióknak kiemelt szerepe van. A genetikai adatok alapján egyértelmű, hogy egyes baskír nemzetségek nagyobb ugor tömböket olvasztottak magukba. Megvizsgáltuk a genetikai, a néprajzi és a régészeti rétegek egymáshoz való viszonyát. Térképre helyeztük az ugor érintettségű baskír nemzetségek szállásterületét, néhány kiemelten fontos keleti magyar régészeti lelőhelyet, és a magyarokra utaló legendák helyszíneit, és azonosítottuk a rétegek közötti egybeeséseket. J. Abszaljamova 2022 őszén személyesen is kutatott magyar vonatkozású hagyományok után a Jurmat, az Uran, a Ming és Elan nemzetségek szállásterületein. A keleten maradt magyarok emléke szórványosan megőrződött a baskír folklórban. Az Y-kromoszóma-vizsgálatok alapján a magyar szempontból kiemelkedően fontos Uran nemzetség szállásterületéről a baskír nyelvből nem magyarázható folyó- és patakneveket is bemutatunk. Bemutatunk egy vengerekről szóló, északnyugat-baskíriai mari legendát is.

Kulcsszavak: baskírok, istek/istak/osztyák, keleti magyarok, csijaleki kultúra, erdős sztyeppe, Terszjak, Bikatin, Jenej és Uran nemzetségek, Fehérlófia, baskíriai helynevek

A baskír–magyar problémakör évtizedek óta foglalkoztatja a kutatókat.¹ A legkülönbözőbb tudományágak egybehangzóan állítják, hogy a honfoglalást megelőző magyar vándorlás egyik kiemelt állomása volt a mai Baskíria és környezete. A dél-uráli régióban szakadt két ágra a magyarság: a keleti magyarok helyben maradtak, a nyugati magyarok elődei pedig innen indultak tovább, nyugat felé. Tanulmányunkban a Dél-Urálban maradt magyarok genetikai és kulturális nyomait próbáljuk feltérképezni.

* Julija Abszaljamova, Институт истории, языка и литературы Уфимский федеральный исследовательский центр Российской академии наук, yulchi81@mail.ru; Eduard Habibullin, геопарк ЮНЕСКО «Янган-Тай», Башкортостан, murzalar@mail.ru; Rafil Aszilguzsin, Жошы Ұлысын зерттеу ғылыми институты (Scientific Institute for the Study of Jochi Ulus), asrafil@yandex.ru; Anasztázia Veress, saypasheva@gmail.com; Fehér Tibor, Magyar Természettudományi Múzeum, 1083 Budapest, Ludovika tér 2–6. jafetie@gmail.com; Jávorszky Balázs, Estyle online Kft. és estyle subtitling Kft., 1042. Budapest, Árpád út 57-59. 2/7, javorszky.balazs@gmail.com; Sziráki Zsófia, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті. 010008 Қазақстан Республикасы, Астана қ., Сәтпаев көш., 2, sziraki.zsafia@gmail.com; Németh Endre, Magyar Természettudományi Múzeum, 1083 Budapest, Ludovika tér 2–6, endre.nemeth@gmail.com

¹ Köszönetnyilvánítás. Ez a tanulmány nem jöhetett volna létre különböző szervezetek és kutatók támogatása nélkül. Köszönjük Magyarország asztanai nagykövetének, Róna Ottónak és a nagykövetség munkatársainak, Gyenge Anikónak és Nyitrai Zoltánnak kutatómunkánk segítségét. Köszönjük az Alapítvány a Kelet- és Közép-európai Kutatásért és Képzésért támogatását a baskír néprajzi kutatásokban. Köszönjük Ajbolat Kuskumbejev, az Irtis-menti madjar közösség és a Bethlen Gábor Zrt. támogatását a kazahsztáni kutatásokban. Köszönjük Klima Lászlónak a szerzőegző anyag formálásában a bölcs és gondos útmutatását.

A 9–10. században kibontakozó muszlim geográfiai irodalom szerzői közül al-Balkhí és követői: al-Isztakhri és Ibn Haukal, valamint al-Maszúdi a baskír (baszdzsirt, badzsghirt) népnév alatt tárgyalják a magyarokat.² Julianus domonkos szerzetes úti beszámolójában Magna Hungariának nevezte azt a területet, ahol rátalált a keleten maradt magyarokra.³ A 13. században a mongolokhoz indult más szerzetes utazók – Plano Carpini és útítársai, valamint Rubruk – szintén összekapcsolták a magyarokat a baskírokkal, Baskíriát pedig *Magna Hungariával* azonosították.⁴

A régészeti leletek alapján a dél-uráli régióban, a mai Baskír és Tatár Köztársaságok területén és az Urálon túli észak-cseljabinszki régióban olyan népesség élt, amelynek tárgyi hagyatéka közvetlen párhuzamokat mutat a honfoglalókéval.⁵ A régészeti kutatások a csijaleki kultúrában jelölték ki a keleti magyarok hagyatékát.⁶ A csijaleki kultúra lelőhelyei a Kr. u. 9–10. század fordulójától a 15. század elejéig tartó időszakra datálhatók. Földrajzilag két egymástól elkülönülő központi szállásterület azonosítható: 1) az Uráltól nyugatra a mai Tatárföld és Baskíria határvidéke, Udmurtia délkeleti (Káma-menti) része és a permi vidék; 2) az Uráltól keletre a Cseljabinszki terület északi része, a Szverdlovszki terület déli része és a Kurgáni terület nyugati része. A nyugati terület kulturális kisugárzása déli irányban elérte a Szamarai terület erdős sztyeppei sávját is. G. N. Garusztovics szerint a csijaleki kultúrán belül kilenc regionális csoport különíthető el.⁷ Ez az észrevétel különösen fontos a mi szempontunkból, mert van elképzelésünk arról, hogy milyen elvek szerint szerveződtek ezek a kisebb alegységek.

A BASKÍROK EREDETE

A baskír a negyedik legnagyobb létszámú oroszországi népcsoport, a 2020-as népszámlálási adatok alapján 1 571 879 fő vallotta magát baskírnak. A baskírok eredeti szállásterülete jóval nagyobb volt a mai Baskír Köztársaság területénél. A baskírok kialakulásával kapcsolatban számos, egymást kizáró vélemény létezik. Az autochton elmélet hívei a baskírokat egyrészt a korai vaskor indo-iráni nyelvű nomádjaiból, másrészt egy ugor komponensből származtatják. A kutatók másik csoportja a baskír etnosz alapját olyan etnikai komponensekben látja, amelyek a Dél-Urál határain kívül alakultak ki. A Szovjetunió felbomlását követő években az ország nem orosz nyelvű népeinek körében nemzeti megújulási mozgalmak bontakoztak ki. Ennek keretében a mai baskír történettudományban és régészetben uralkodóvá vált az a nézet, hogy Baskíria területének nem volt szerepe a magyar etnogenezisben.⁸ Genetikai adatok is alátámasztják azt a mértéktartó felfogást, amely szerint a mai baskírok kialakulásában dél-szibériai és közép-ázsiai eredetű türk törzsek játszottak döntő szerepet a helyi, Urál-vidéki finnugor (ezen belül ugor/magyar) és szarmata-alán szubsztrátumnépesség részvétele mellett.

A mai Baskíriába és környező területeire bevándorolt kipszak-türk nyelvű népesség évszázadokon át tartó asszimilációs folyamat során olvasztotta magába a helyben élő más nyelvű csoportokat, így jött létre az önelnevezésük szerint baskort etnosz.

A természetföldrajzi körülmények sokfélesége, valamint az etnikai összetétel változatossága következtében a különböző baskír területek gazdálkodása egymástól jelentősen eltérő volt. A baskír földek nyugati részén – az Urál előterének középső részén, a Káma mentén, a Belaja és a Bisztrij Tanip alsó

² GYÖRFFY 1975, 95, 101; lásd még Juhász Péter összefoglaló tanulmányát: JUHÁSZ 2017.

³ GYÖRFFY 1986, 61–82.

⁴ GYÖRFFY 1986, 91–195, 201–379.

⁵ KOMAR 2018; IVANOV 1999.

⁶ SZEIFERT ET AL. 2022, 50.

⁷ SZEIFERT ET AL. 2022, 51.

⁸ E kérdéskör áttekintését lásd Gyóni Gábor írásában ugyanezen kötetben.

folyásánál a baskírok életét a földművelés, a méhészet és az erdőgazdálkodás töltötte ki. A keleti és a déli baskírok félnomad életet éltek: téli szállásuk a völgyekben volt, ahonnan tavasszal az Urál lejtőire hajtották fel állataikat.

A BASKÍR NÉPNÉV

A szakirodalomban a baskír népnévnek mintegy 40 különböző megfejtése létezik. Többségük két részből állónak tekinti a népnevet: *bas* és *kort*. A legnépszerűbb az a verzió, amely szerint a népnév mint ‚fő farkas’ fordítandó: *baš* ‚fej’, fő, vezér’ + *kort* ‚farkas’.⁹ Annak ellenére, hogy a mai baskírban a farkast *bure*-nek mondják, némely nyelvjárásban megvan a *kort* alak is. Ráadásul ez a megfejtés egy olyan szájhagyományon alapul, amelynek változatai szerint a baskírok az Aral-tó mellékéről, vagy az Altaj hegységből egy farkas nyomában érkeztek jelenlegi lakóhelyükre. Meg kell jegyeznünk, hogy a badzsgird alak és változatai (poskurt, poshurt, vadzsgird) ismertek Tadzsikisztán, Türkmenisztán, Irán, Afganisztán és Pakisztán területéről is. Irán déli részén él az iráni nyelvű baskardi nép, valamint a beludzsok körében a badzsgird törzs.

AZ ISTEK/ISTYAK/ISZTYAK/OSZTJÁK NÉPNÉV

Ahogy a magyaroknak az onogur népnéven alapuló külső elnevezései is eltérnek önelnevezésüktől, úgy a baskíroknak is van egy sajátos külső elnevezésük: az *istek/istak*. A magyar tudományos életben először Róna-Tas András fogalmazta meg, hogy a baskír *istek* önelnevezésnek akár valamilyen közvetett köze lehet a keleten maradt magyarokhoz is.¹⁰

Az *istek* etimológiája erősen vitatott. A kutatók egy része egyenlőségjelet tesz a hasonló hangzású *osztják* és *istek* szó közé, mások véleménye szerint ezek különböző eredetű szavak. A *Jurmat* nemzetség sezszeréjében szó van arról, hogy korábban a baskírok együtt nomadizáltak a betelepült nogajokkal. Amikor Jadkar-mirza vezetésével a nogajok egy része a Kubany-vidékre ment, a másik részük Burnak-bij vezetése alatt maradt – őket nevezték *istekek*nek.¹¹ Róna-Tas András szerint a történetben szereplő *istekek*, a *Jurmatok*kal azonosíthatók. A kazahok *jesztyek*nek nevezték a baskírokat és a barabai tatárokat. A szibériai tatárok a *hantik*at nevezték *ustyakok*knak. Az *osztják* népnevet a narimi szölkupok és a vaszjugáni *hantik* önelnevezésként használták. Az oroszok *osztják*knak nevezték a *hantik*at, a manysik egy részét, a *keteket*, *szölkupokat*, *nganaszanokat*. Ugyanakkor a kámai baskírok az 1623–1624-es orosz telekkönyvekben szintén *osztják*ként szerepelnek. Ebből kiindulva egyes kutatók úgy gondolják, hogy ez olyan meghatározás, amelyet a török népek használtak erdőövezetben élő északi szomszédaikra.¹² Feltételezhető, hogy az oroszok ezt az elnevezést a 16. században átvették, és az kiszorította a *jugra* népnevet, amellyel a 11–14. században a novgorodi évkönyvek a *hantik*at és *manysikat* jelölték.¹³ Az *istyak* népnév először alighanem a Tobol és az Irtis sztyepei övezetében élő tatárok *istyak-toguz* csoportja körében terjedt el, és a korai türk–ugor kapcsolatokat tükrözi. Z. A. Ticsinszkij véleménye szerint a szibériai tatárok és baskírok körében jelen lévő *istyakok* azoknak a közös komponenseknek a tanújelei, amelyek részt vettek ezen népek kialakulásában.¹⁴

⁹ A baskír népnév további etimológiáit lásd Sudár Balázs tanulmányában ugyanezen kötetben.

¹⁰ RÓNA-TAS 1982, 59.

¹¹ KUZEJEV 1960, 33.

¹² LEVIN–POTAPOV 1956, 570; SZALMANOV 2022, 81.

¹³ MAJIDANOVA 196, 30.

¹⁴ TICSINSZKIJ 2019, 70–73.

NYELVÉSZET

Az első olyan információ, amely már megkülönbözteti a baskírt más török nyelvjárásoktól, Mahmud al-Kashgari 1074 körül befejezett szótárában (*Dīwān Lughāt al-Turk*) lelhető fel. Ez azonban nem lehet azonos a többféle türk nyelvből/nyelvjárásból csak később egységesült mai baskír nyelvvel, amely a z-török nyelvek kipcsak ágába tartozik.¹⁵ A baskír nyelv késői kialakulása egyértelmű magyarázza, hogy mostanáig miért nem találtak a nyelvészek bizonyítottan baskír jövevényszavakat a magyar nyelvben. Illetve azt a zavarba ejtő tényt is más megvilágításba helyezheti, hogy a Turul-monda legközelebbi párhuzamai miért pont a törökségi népek oguz ágában találhatóak meg.¹⁶ Feltételezhető, hogy elődeink ezt a mondát az Urál vidékére dél felől érkező baskír ősnépesség egyik oguz összetevőjétől vették át.

A hazai nyelvtudományban elfogadott vélemény szerint a magyar nyelvből nem mutathatók ki az egykori magyar–baskír nyelvi kapcsolatokra utaló elemek. A baskír hangrendszerben nincsenek magyar hatásra kialakult sajátosságok, a baskír nyelvben nincs magyar jövevényszó és a baskíriai földrajzi nevek között nem található magyar eredetű.¹⁷ Mindez azért figyelemre méltó, mert mai genetikai és régészeti tudásunk alapján jelentős magyar közösség maradt *Magna Hungariában* és olvad be a baskírokba.

Északnyugat-Baskíriában, az Uran nemzetség szállásterületén néhány olyan folyónevet azonosítottunk, amelyeknek nincs ismert baskír etimológiájuk, de magyar szempontból akár további vizsgálatra érdemesek lehetnek. A gyanúba került baskír folyónevek az alábbiak: *Вәрәш* (Варяш), *Бирзәш* (Бердряш), *Шизе* (Шида), *Изәш* (Идяш), *Әтеш* (Атиш). A felsorolt földrajzi nevek közül kettővel foglalkozott már tanulmányában Vásáry István: a *Väräš* (Вәрәш/Варяш) és az *Idäš* (Изәш/Идяш) magyar eredetét elutasította, arra hivatkozva, hogy ezek a baskír nyelvből magyarázhatók, mivel a szavak végén a baskír (és a kazanyi tatár) nyelvjárásokból ismert denominális *-š*, *-Aš* nomenképző található.¹⁸ Adatai és érvelése alapján a *Бирзәш* és az *Әтеш* is magyarázható baskír nyelvi alapon. A *Вәрәш* (Варяш) és az *Изәш* (Идяш) kivételével ezek a víznevek nem szerepelnek Gyóni Gábor esetleges baskíriai magyar helynevekről szóló összefoglaló munkájában sem.¹⁹

A felsorolt víznevek közül magyar szempontból a legérdekesebb a *Шизе* és alakváltozata a *Шазы*. Nyelvészeti elemzésre érdemes esetleges kapcsolata a *Séd* folyónévvel. Utóbbinak etimológiáját Pelczéder Katalin tárgyalta.²⁰

Egyes baskír helynevekben kimutatható a rotacizmus nyoma, azaz egy bolgár-török (r-török) nyelv hatása. Ez a baskír etnoszba egykor beleolvadt volgai bulgár szubsztrátumnépesség emléke lehet. Számmunkra ez azért fontos, mert a magyar nyelv török elemei túlnyomórészt egy hajdani bolgár-török nyelvből kerültek a magyarba. A genetikai és a folklorisztikai adatok alapján a délről érkező z-török nyelvű népesség rátelepült a helyi kevert volgai bulgár–magyar alapnépességre.

A z-török, illetve r-török baskíriai helynevek előfordulása alapján különböző régiók határozhatók meg. A rotacizmust tartalmazó helynevek 73%-a Baskíria Uráltól nyugatra eső felében fordul elő, míg az Urálon túl (keleten) csak 27%-uk. A rotacizmusok legnagyobb koncentrációja egy olyan sávra jellemző, amely az északkeleti baskírok területétől húzódik Délnyugat-Baskíriáig. Legsűrűbben a Gyoma folyó völgyében található ilyen helynevek, ahol a rotacizmust tartalmazó helynevek előfordulási aránya 35%.²¹

¹⁵ A baskír nyelv kialakulásáról lásd ugyanezen kötetben Agyagási Klára írását.

¹⁶ SUDÁR 2017, 611.

¹⁷ VÁSÁRY 2008a, 108.

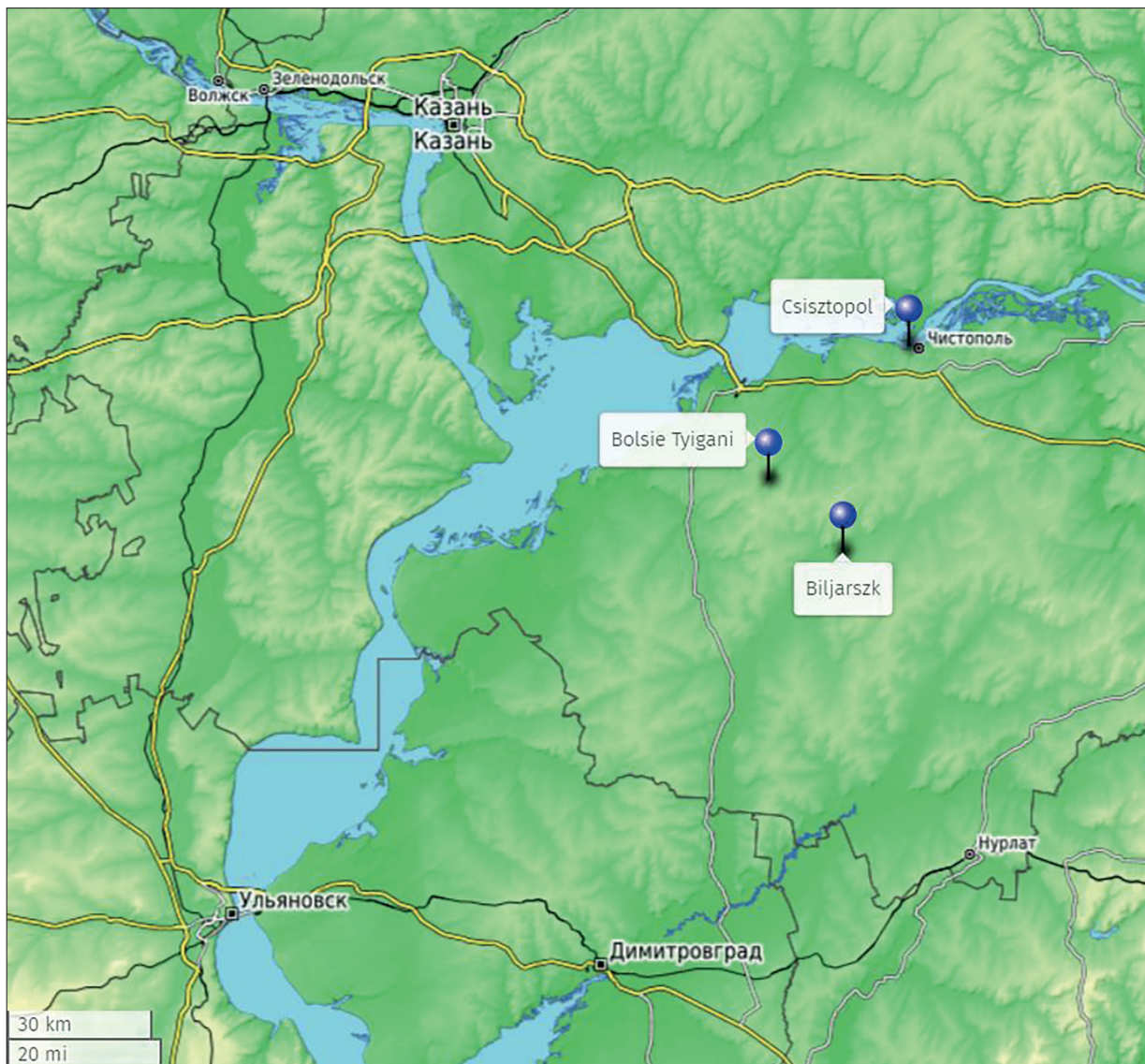
¹⁸ VÁSÁRY 2008a, 98–108.

¹⁹ GYÓNI 2008.

²⁰ PELCZÉDER 2021.

²¹ KAMALOV 1988, 11–12; VALIJEVA 2014, 300–304.

A volgai tatárok esetében egyelőre nem állnak rendelkezésre genetikai adatok nemzetségi bontásban. Egyéb adatok alapján mégis valószínűsíthető, hogy a mai Tatárföld területén is éltek magyarok. Bolsije Tyiganinak a keleten maradt magyarok által használt temetője és Csisztopol városa ugyanazon tatárföldi mikrorégióban van. Csisztopolban egy, a magyar őstörténet szempontjából kiemelten fontos sírfeliratot találtak a tatárföldi kutatók. A feliratban a Julianus barát után két nemzedékkel élt Iszmail bin Madzsar Redzseb neve olvasható. Iszmail Madzsar fia volt (bin Madzsar), akinek neve népvünkkel azonosítható. Julianus első jelentésének ma általánosan elfogadott értelmezése szerint a magyar szerzetes Volgai Bolgárország Biljar nevű városától két napi járóföldre (30-50 km), a Káma partján bukkant rá a keleti magyarokra.²² Biljar fennmaradt emlékei is ebben a mikrorégióban találhatóak, a mai Biljarszk mellett.

1. kép. A volgai bolgárok „nagy városa”, Biljar (ma Biljarszk), valamint Bolsije Tyigani és Csisztopol, a keleti magyarokhoz kapcsolható helyszínek

Fig. 1. The “big city” of the Volga Bulgarians, Biljar (today Bilyarsk), as well as Bolshije Tyigani and Chisztopol, places connected to the Eastern Hungarians

²² „Ennek az országnak egyik nagy városában [...] a barát egy magyar nőt talált...” (GYÖRFFY 1986, 68). Biljar neve az orosz évkönyvekben Великий город ‘nagy város’ (PSZRL I. 2001, 352, az 1164. évnél).

BASKÍR NEMZETSÉGEK UGOR GYÖKEREKKEL

Az utóbbi évek magyar vonatkozású archeogenetikai tanulmányai²³ rendre megerősítik, hogy a honfoglaló magyarok genetikailag a mai volgai tatárokhoz és a baskírokhoz állnak legközelebb. Ez ellentmond a kutatók körében uralkodó azon általános véleménynek, hogy a magyaroknak csak töredéke maradt a Volga–Urál vidékén. Az ellentmondás feloldásában szerepet játszhat, hogy a legújabb kutatások rendre jelentős ugor örökséget mutatnak ki a mai baskír génállományban.²⁴ Azaz a baskírok kapcsolódási pontot jelentenek a honfoglalók és az obi-ugorok között, mert mindkét irányban erős genetikai kapcsolatokkal rendelkeznek. Az egyetlen logikus feloldása a korábbi nézeteket felülíró archeogenetikai eredményeknek, hogy nagyobb arányban maradtak magyarok *Magna Hungariában*, mint azt korábban gondoltuk.

Fontos megjegyeznünk, hogy a genetikai adatok alapján a keleti magyarok leszármazottai földrajzi értelemben nem egyenletesen elszórtan, hanem kifejezetten mozaikszerűen élnek Baskíriában. Továbbá, az is elmondható, hogy a területi bontáson belül is egyes nemzetségekben sűrűsödik az előfordulásuk, míg más nemzetségekben ugyanazon régióban egyáltalán nem mutatható ki a nyomuk.²⁵ Véleményünk szerint a nemzetségi szervezetek olyan szilárd kereteket jelentettek, amelyek sok esetben túléltek a változó nyelvi és etnikai viszonyokat. A nemzetségi szervezetek társadalomszervező erejéről sorra jelennek meg a legújabb kutatási eredmények.²⁶

A regionális vizsgálatok (Északnyugat-Baskíria,²⁷ Délkelet-Baskíria,²⁸ Cseljabinszk régió²⁹) megerősítették és egyben pontosították, hogy mely mikrorégiókban hagytak egyértelmű genetikai nyomot az ugorok. A közel 50 baskír nemzetség közül több is kapcsolatba hozható a keleti magyarokkal. Ezek a nemzetségek: az Elan, a Jurmat, a Ming³⁰, az Uran, az Uszergan, a Tungaur, a Terszjak, a Szaljut, a Szirzi, a Bikatin, és egyes Tabin alnemzetségek. A Jenej nemzetséget is speciális szálak fűzik a honfoglalókhoz és a mai magyarokhoz, de nem a Z1936, hanem az N3a2-M2118 alcsoportban.³¹

2. kép. N-B539 alcsoportoz tartozó uszergan férfi
(az első szerzőnk édesapja)
Fig. 2. Usergan man belonging to subgroup N-B539
(father of our first author)

²³ CSÖSZ ET AL. 2016; NÉMETH ET AL. 2017; NEPARÁCZKI ET AL. 2019.

²⁴ TRISKA ET AL. 2017; POST ET AL. 2019.

²⁵ BALANOVSKAJA 2017.

²⁶ GNECCHI-RUSCONE ET AL. 2024.

²⁷ BALANOVSKAJA 2017.

²⁸ JUSZUPOV ET AL. 2019.

²⁹ HAMIDULLIN 2016, 225.

³⁰ JUSZUPOV ET AL. 2019.

³¹ BALANOVSKAJA 2017.

A baskír nemzetségek szállásterületei (Az Uszergan és déli Tungaur nemzetségek szállásterülete Délkelet-Baskíriában van és átnyúlik az Orenburgi régióba, de ezeket a régiókat később mutatjuk be.)

Nemzetség	Z1936 aránya (%)	Domináns alcsoport* predikció	Régió	Mintaszám
Uszergan**	47	N-B540	Délkelet-Baskíria	53
Tungaur	48	N-B540	Délkelet-Baskíria	52
Uran	90	N-B540	Északnyugat-Baskíria	35
Elan	37	N-B545	Északnyugat-/Dél nyugat-Baskíria	35
Jurmat**	24	N-B545	Dél nyugat-Baskíria	58
Ming	34	N-B545	Dél nyugat-Baskíria	68
Szaljut	100	N-B540***	Cseljabinszk régió	3
Terszjak	100	N-B540***	Cseljabinszk régió	3
Bikatin	66	N-B545***	Cseljabinszk régió	3
Szirzi	66	N-B540***	Cseljabinszk régió	3
Jumran-Tabin	>50*	N-B540	Közép-Baskíria	*
Kubaljak-Tabin	>50*	N-B540	Kelet-Baskíria	*

A baskír nemzetségek magyar/ugor vonatkozású genetikai kapcsolatai. (* Rafil Aszilguzsin szóbeli közlése, ** az adatokat megerősíti POST ET AL. 2019, Y-STR alapú becslés alapján).

A vizsgált nemzetségek szállásterületei nem alkotnak összefüggő területet, inkább fűrtökbe rendeződnek, egymás szomszédságában vannak. A nemzetségi szállásterületek láthatóan a Kazany–Cseljabinszk tengelyen helyezkednek el, az erdős sztyeppe vidékén. A tengely két végén két központi terület rajzolódik ki. A Jenej és az Uran nemzetség az Urál nyugati oldalán, a Terszjak, a Szaljut, a Szirzi és a Bikatin nemzetsége pedig az Urál keleti oldalán helyezkedik el. A két magterület átfedésben van a csijaleki kultúra területével. Az Elan nemzetség pedig egy keskeny sávban déli irányban összeköti a Ming és Jurmat nemzetség területét a nyugati magterülettel. Ez a jelenség szintén párhuzamba állítható a csijaleki kultúra déli irányú kisugárzásával.

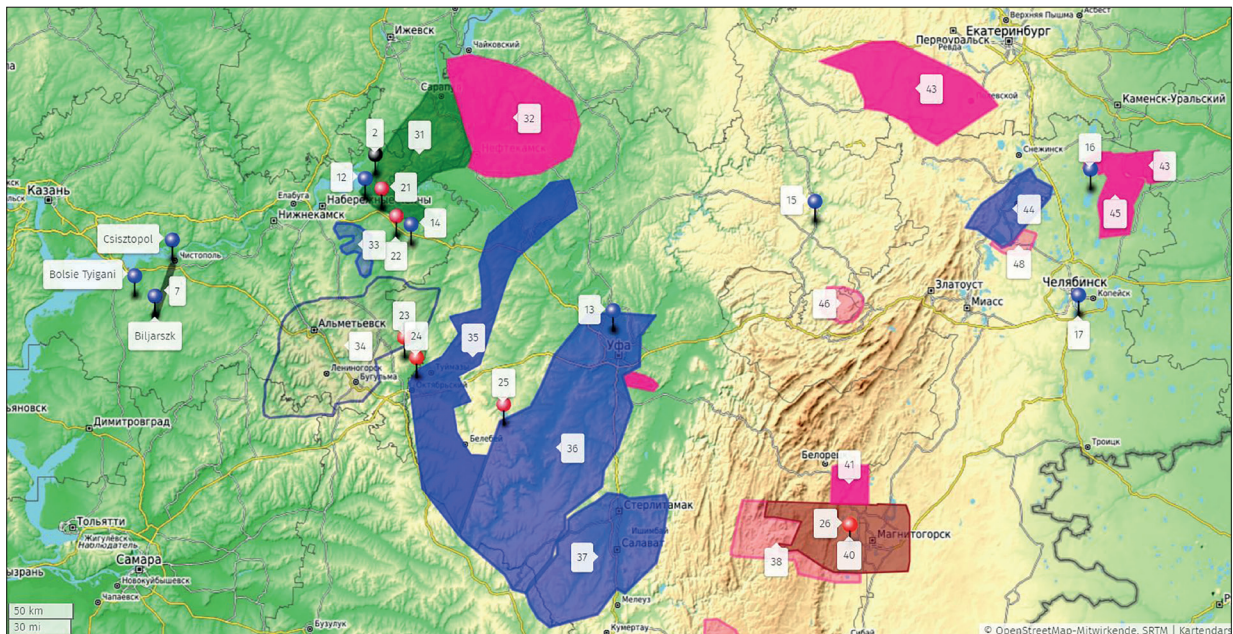
A Jenej nemzetség szállásterületén van egy Madjar nevű település. A területen és közvetlen szomszédságában két kiemelt régészeti lelőhely is található a csijaleki kultúrából. Maga Csijalek, a névadó település és Guljukovo. Párhuzamként említendő, hogy két baskír legenda is említi a magyarokat ebből a térségből.

A keleti magyarok egyik szimbolikus régészeti lelőhelye Ujelgi a Kataj nemzetség területén fekszik, a Terszjak, a Szaljut, a Szirzi és a Bikatin (Beketin) nemzetségek szállásterületei ölelésében. Nyelvészek szakvéleményét igényli, hogy a baskír Kataj nemzetség nevének lehet-e bármilyen, akárcsak közvetett kapcsolata a magyar Káta nemzetség nevével.

A további kutatásokra talán ösztönzőleg hathatnak kérdéseink:

- 1) A csijaleki kultúra földrajzi alegységeinek elhelyezkedését befolyásolhatták-e a nemzetségi szervezetek?
- 2) A korai magyarok életformája és ökológiai környezete milyen hatással volt egymásra?

A csijaleki kultúra természetföldrajzi elhelyezkedéséből megállapítható, hogy a keleten maradt magyarok előszeretettel választották lakóhelyül az erdős sztyeppet. Az eurázsiai erdős sztyeppe övezetének legnyugatabbi szeglete a Kárpát-medence. Az erdős sztyeppe a magyar etnogenezis szempontjából is logikus ökológiai folyosónak tűnik. Az erdős sztyeppe a tajgai és a sztyepei népek kulturális határterületén fekszik. Nem is nagyon lehet más övezetben elképzelni az ugor eredetű magyarság nagyállattartóvá válását. Reális forgatókönyv, hogy a korai magyarok életformája szorosan és tartósan illeszkedett az

3. kép. Y-kromoszóma-vizsgálatok alapján magyar szempontból fontos baskír nemzetségek szállásterületei, kiegészítve régészeti és néprajzi helyszínekkel

Fekete gombostű (helynév): 2 Madjar; Piros gombostű (magyar vonatkozású folklóranyag): 21 Menzelinszk, 22 Sztaraja Matvejevka, 23 Bajrjak, 24 Makszjutovo, 25 Korjatmasz, 26 Aszkarovo; Kék gombostű (csijaleki vagy késő-kusnarenkovói lelőhely): 12 Guljokovo, 14 Csijalek, 13 Gornovo, 15 Karanajevo, 16 Ujelgi, 17 Szinyeglazovo; Nemzetségi szállásterületek: 31 Jenej, 32 Uran, 33 Szarajli-Ming, 34 Jurmi, 35 Elan, 36 Ming, 37 Jurmat, 38 Tungaur, 39 Uszergan, 40 Tamjan, 41 Kubaljak, 43 Terszjak, 44 Bikatin, 45 Szaljut, 46 Tubeljasz, 48 Szirzi; * A kék szín az N3a4-B545, a zöld az 3a2-M2119, a barna az R1a-SUR51, a magenta N3a4-B540 haplocsoportot jelöli (a sötétebb 50% fölötti, a világosabb 50% alatti arányt jelöl)

Fig. 3. Based on Y-chromosome analysis, the accommodation areas of important Bashkir tribes from the Hungarian point of view, supplemented with archaeological and ethnographic sites

Black pin (place name): 2 Madjar; Red pin (Folklore material with Hungarian involvement): 21 Menzelinsk, 22 Staraya Matvejevka, 23 Bajryak, 24 Maksyutovo, 25 Koryatmasz, 26 Askarovo; Blue pin (Chiyalek or late Kusnarenkovo site): 12 Guljokovo, 14 Chiyalek, 13 Gornovo, 15 Karanajevo, 16 Ujelgi, 17 Sineglazovo
Clan accommodation areas: * 31 Jenej, 32 Uran, 33 Szarajli-Ming, 34 Jurmi, 35 Elan, 36 Ming, 37 Jurmat, 38 Tungaur, 39 Uszergan, 40 Tamjan, 41 Kubaljak, 43 Terszjak, 44 Bikatin, 45 Szaljut, 46 Tubeljasz, 48 Surzi

* The blue color represents the haplogroup N3a4-B545, the brown represents the R1a-SUR51, the purple represents the N3a4-B540 haplogroup (the darker one represents the proportion above 50%, the lighter one below 50%).

erdős sztyeppe életföldrajzi környezetébe. Ez a terület a hideg telek ellenére is több szempontból jóval kedvezőbb a délebbi, tisztán sztyeppe területéknél. A több csapadék hatására zöldebbek a legelők, a fák árnyékot adnak és valamennyi védelmet nyújtanak az eső, és az örökösen fújó sztyeppe szél ellen. Az, hogy a magyarok tartósan megmaradhattak az Uráltól nyugatra eső területeken, a térség legnagyobb vízhozamú folyója, a Káma mentén, egyfajta szervezethez és katonai erőre utal.

A TERSZJAK, BIKATIN/BEKETIN, URAN ÉS ELAN NEMZETSÉGEK EREDETE

A Jenej és a Jurmat baskír nemzetségek mellett a Terszjak, Bikatin/Beketin, Uran és Elan nemzetségek is fontosnak tűnnek a magyar őstörténet szempontjából. A terszjak nemzetség hagyományosan az Iszety és mellékfolyói mentén élt. Ez a terület egy kelet-nyugati folyosót jelöl ki az erdős sztyeppén. A terszjakok

egyes csoportjai korábban Tyumeny körzetében is éltek,³² és a Szibériai Tatár Kánság bukása után jóval keletebbre is eljutottak.³³ R. G. Kuzejev évtizedekkel korábban felvetette a terszjakok ugor eredetét.³⁴ A terszjak szó baskírul könyököt jelent. Ez az elnevezés rímel a nemzetség földrajzi helyzetére akár a jelenlegi baskír, akár a feltételezett régi magyar szállásterület nézőpontjából szemléljük. A 19–20. századi feljegyzések a terszjak nemzetséget baskírnak vagy misarnak nevezik.³⁵

Az uranok és a bikatinok eredetmondáit összeköti a Miassz folyóhoz délről való érkezés említése. Egyes legendák szerint az uranok ősei Orenburg irányából érkeztek, és a Miassz folyó vidékét érintve érkeztek a Belaja folyó völgyébe.³⁶ Bikatin (Beketin, az idézett legendában Bjakatun néven), Istak egyik fia „*miután elhagyta szülőföldjét, az északi országokba ment, és a Miassz folyóhoz érkezett. Miután ott telepedett le, 90 évig élt. Sok fia volt. Legidősebb fia Ajle, fiatalabb nála Jurmi,³⁷ fiatalabb nála Bajlar, fiatalabb nála Bajki, fiatalabb nála Irjakta, fiatalabb nála Szaldzsut.*”³⁸ Lehetetlen szétszálazni, hogy ezek a történetek az egyes nemzetségek melyik etnikai összetevőjének hagyományait őrzik. Az mindenesetre feltételezhető, hogy a magyarok valahol a Miassz folyó környezetében nomadizáltak, amikor a baskírok ősei megérkeztek a Dél-Urálba. A Miassz folyó nem mellékesen a molcsanovói és a bakaldai kultúra határán fekszik, két olyan kultúra határán, amelyeket a régészek kapcsolatba hoztak a korai magyarokkal.

Az Elan nemzetség legendái szerint őseik a Volga és a Krím irányából érkeztek. R. G. Kuzejev szerint az Elan klán a 13–14. században a kipc sakok integráns részét képezte; ezt arra az információra alapozta, hogy egy idős ember szerint ő az Elan-kipc sak klán tagja. Az Elanok ősei egy régebbi törk törzshöz tar tozhattak, amely kipc sakká vált a kipc sakok nyugatra irányuló migrációjának kezdetén.³⁹

Az Uran és Elan népnév a Kaj népnévvel hozható összefüggésbe. Az Elan név baskírul kígyót jelent. A Tang dinasztia történetét feldolgozó kínai krónika (Tang Huiyao) szerint a Kaj nép/törzs tamgája a kígyó volt, és ugyanilyen tamgát használ az oguz kaj és a türkmén kajj klán is. A Kaj etnikai egység a történelem folyamán részekre szakadt, így alakultak ki különböző részei, a kube-kajok, az uran-kajok és a valódi kajok (elanok).⁴⁰ Ez a bonyolult történeti folyamat is rávilágít arra, hogy a dél-uráli alapnépességre rátelepülő baskírok több türk nyelvű csoport egységesülése során váltak önálló néppé. A Kaj etnikai egységet jelölő név azért is fontos a mi szempontunkból, mert a Turul-monda legközelebbi párhuzama pont az oguz Kaji törzs *Ertoğrul* ’hím turul’ nevű ősapjához köthető.⁴¹

FEHÉRLÓFIA – EGY DÉL-SZIBÉRIAI TÖRÖK MESETÍPUS BASKÍR ÉS MAGYAR VÁLTOZATÁNAK KAPCSOLATA

A magyar Fehérlófia egész Euráziában elterjedt mesetípus, amely változatait Mongóliától egészen a Kárpát-medencéig szinte mindenhol megtaláljuk.⁴² A mesetípus magyar és baskír változatai között a párhuzamok nemcsak a két történet mélyszerkezetében, hanem a szereplők, a helyszínek és a történések tekintetében is megmutatkoznak.

³² HAMIDULLIN 2016, 165.

³³ <https://ru.wikipedia.org/wiki/Терсяк>

³⁴ ASZILGUZSIN 2017.

³⁵ ASZILGUZSIN 2017.

³⁶ KUZEJEV 2010, 334.

³⁷ A nemzetségalapító Bikatin egyik fia Jurmi, akinek mai szállásterületéről származik a Jurmat nemzetség.

³⁸ HAMIDULLIN 2016, 25.

³⁹ KUZEJEV 2010, 341.

⁴⁰ Az Uran és az Elan nemzetség eredetének, kapcsolatrendszerének részletesebb kifejtését lásd: HAMIDULLIN 2015, 17–27.

⁴¹ SUDÁR 2017, 611.

⁴² SOMFAI KARA 2007. A Fehérlófia szibériai török kapcsolatairól lásd: SOMFAI KARA 2021.

A ló igen fontos szerepet játszott a félnomád baskírok életében. A népmesei szövegekben ló és ember szétválaszthatatlanul összefonódik, az események nemcsak a mesehős, hanem az őt segítő csodálatos képességű lova körül is forognak. A természetfeletti lovak közül a legfontosabb Akbuzat (szó szerint 'szürkésfehér ló' – ак 'fehér' + быз 'szürke' + ат 'ló'). Ő a folklórban gyakran előforduló Ural-batir mitikus hős társa.⁴³

A magyar „Fehérlófia” cselekménye a baskír Akjal Batir meséhez áll a legközelebb. A hasonlóságot N. T. Zarišov 2008-as monográfiájában elemezte.⁴⁴ A magyar verzióban a főhős egy fehér lótól születik. Az Akjal-batir egyik változatában a főhős azért kapta a nevét, mert egy ősz hajú nő szülte, akinek a hajszínét a lovak fehér sörényéhez hasonlították (ак 'fehér', ял 'lósörény'). Egy másik változatban maga a főhős született fehér hajjal, amely olyan hosszú volt, mint egy sörény, a lapockacsontjáiért.⁴⁵ Az Akjal-batir mese az alábbiakban foglalható össze:

Akjal-batir elmegy világot látni, útközben csatlakozik hozzá Tau-batir (tau 'hegy'), aki hegyeket mozgat el, és Urman-batir (urman 'erdő'), aki fákat tép ki gyökerestől. Átkelve a magas hegyeken és sűrű erdőkön, a sztyeppén találják magukat. Első nap Urman-batir marad a szálláson vacsorát főzni barátainak és levág egy kancát. Azonban egy arasznyi magasságú öregember, akinek ezerarasznyi hosszú szakálla van, odajön a kész vacsorához, megkéri a hőst, hogy fogadja be, adjon neki hálóhelyet, vizet és ételt, majd becsípi a hős ujját a gyékénybe, felfalja az egész vacsorát, majd távozik. A következő nap ugyanez történik Tau-batirral. Amikor Akjal-batir marad otthon, le tudja győzni az öregembert, és megkötözi a szakállával. De ő el tud menekülni a szakállát hátrahagyva. Ezután a három hős egy törpét üldöz, aki elbújik a hegy tetején egy lyukban. A lyuk egy feneketlen szakadék. Először Urman-batirt engedik le, de lefelé menet megijed, és kéri, hogy húzzák ki. Ugyanez történik Tau-batirral is, így végül Akjal-batirt is le kell engedni a törpe szakállából font kötéllel. Lent egy földalatti királyságba érkeznek. Hősünk eléri a külvárost, betér az első házba, ahol egy öregembert és egy öregasszonyt talál, akik vízhiányban szenvednek, akárcsak az egész város. Akjal-batir megküzd a tavacska törpe őrzőjével, és legyőzi őt. Ezután megnyeri a király lovagi tornáját, eltalálja a gyűrűt egy nyilvesszővel, és elveszi a király arany- és ezüsthajú lányát. Egy másik megmérettetésen nyilvesszővel eltalál egy tűhegyet, és feleségül vesz egy Hold-arcú hercegnőt. A harmadik tornán legyőz egy hősnőt és feleségül veszi. Ezután mindhárom feleségével és vagyonával együtt vissza akar térni a fenti világra, de alattomos barátai lent hagyják, elvéve feleségeit és vagyonát. Akjal-batir elmegy Szamrigus madárhoz, megmenti fiókait azsdahtól (óriáskigyó/sárkány), így a madár beleegyezik, hogy felrepül vele a felső világra. Akjal-batir felül a hátára, majd amikor jobbra fordítja a fejét, akkor egy seregélyt dob a szájába, amikor balra fordul, akkor egy verebet, amelyeket előre bekészített a táskájába. Amikor már csak kevés van hátra a földfelszínig, akkor elfognak a madarak, ezért Akjal-batir saját jobb és bal lábából vág ki egy-egy húsdarabot. A földön a madár felbőfögte ezeket a darabokat, és visszatette Akjal-batir lábára, odaragasztotta a nyálával, és ettől a hős lábai meggyógyultak. Akjal-batir megtalálja társait, és az egyik változat szerint megöli őket. Egy másik verzióban megbocsát nekik, és a folytatásban gonosz szellemek rabolják el a feleségét. Társai segítségére sietnek, és együtt megmentik a feleségét.⁴⁶

A magyar Fehérlófia mese különböző változataiban számos olyan motívum található, amely előfordul a baskír mesékben is:

- Vízforrás visszaszerzése a népnek
- Erős ember és barátai motívum: a baskír változatban: Hegy-hős, Erdő-hős; Földig halló, Tószipantó szájú; a magyar változatban: Fanyűvő, Hegyhengergető, Vasgyúró

⁴³ ILIMBETOVA–ILIMBETOV 2012, 551.

⁴⁴ ZARIPOV 2008, 77–78.

⁴⁵ ZARIPOV 1988, 82.

⁴⁶ ZARIPOV 1988, 81–99.

- Kígyó elleni harc motívuma
- Hős győzelme a sárkány felett, először háromfejű, aztán kilencfejű, majd tizenkét fejű
- Sárkány által elrabolt lányok kiszabadítása
- Hosszú szakállú törpe
- Amikor a hős a sárkánnyal harcol, először térdig, aztán derékig, majd nyakig szorítja ellenfelét a talajba
- A főhős barátai elveszik tőle a lányokat és a vagyont, őt az alvilágban hagyva
- A főhős megmenti a misztikus madár fiókáit, aki ezért hálából segít neki

Fehérlófiának neve is elárulja származását. Ez a motívum megtalálható a baskír Buzanszi-batir mesében: egy gyermektelen öregember és öregasszony szürke kancája csikót ellik. A történet röviden: *Betekérték a csikót egy meleg kaftánba és bevitték a házba. Amikor kibontották a kaftánt, akkor látták, hogy a csikó gyerekké változott, és a szürke kanca tiszteletére Buzanszinak nevezték. Ló-anyjától nemcsak erejét és testalkatát örökölte, hanem lófogat és ereszét is, és úgy tudott nyeríteni, mint egy ló. Felnőve Buzanszi elmegy világot látni, útközben találkozik egy hőssel, aki hegyeket mozgat (Taudi-Tauga-Szugar), és csatlakozik hozzá. Azután találkoznak három másikkal – az egyik béna (Szartszugar), a másik nagyfülű (Ertinlar, fülei leérnek a földre), a harmadik hosszúsáj (Kulurtlar, ki tud inni egy tavat). Együtt versenyeznek a hercegnő kezéért. Taudi-Tauga-Szugar legyőz egy óriási bikát, Buzanszi felmászik egy negyvenméteres rúdra egy pohár vízzel anélkül, hogy kilötyyentené; Szartszugar legyőz egy boszorkányt, Ertinlar is segít a hallásával. Ezután a cár bezárta a hősokeket egy szaunába és azt parancsolta, hogy fűtsék fel 40 ölnyi tűzifával, de Kulurtlar tavat köp rá és eloltja, így sértetlenül távoznak.*⁴⁷

Egy sörényes hátú hős előfordul a baskír Uszergan klán sezszeréjében is, *Kazakszal* néven.⁴⁸

MAGYAR VONATKOZÁSÚ ELEMELK A BASKÍR NÉPHAGYOMÁNYBAN

A baskír nép körében közismert az egykori baskír–magyar érintkezéssel, valamint a két nép hajdani esetleges együttélésével foglalkozó ismeretterjesztő irodalom. A mélyebben érdeklődők ismerik a vonatkozó szakirodalmat is. Ezért kritikával kell kezelni a magyar népnév és a Madjar személynév előfordulását a baskír folklórszövegekben. Mindannyiszor mérlegelni kell ezen szövegek följegyzésének és keletkezésének idejét is. Tudományos vita tárgyát képezi az is, hogy a *madjar/madjar* etnikumjelző, illetve személynév azonosítható-e a magyar népnévvel. Baski Imre turkológus szerint a kazahsztáni madjar/madjar etnikai csoport neve egy *Muhammadjar* alakból rövidült, annak becézett formája, és tagadta, hogy köze lenne a magyar népnévhez.⁴⁹ Ajbolat Kuskumbajev, a kazahisztáni *madjar-kipcsak* etnikai csoportba tartozó kutató ezzel ellentétes véleményt fogalmazott meg: „*A török nyelvű népek törzsi-nemzetségi nómenklatúráiban nincsen adatolt példa rövidített személynévből, becenévből származó nemzetségnévre, illetve törzsnévre.*”⁵⁰

A madjar és a muhammadjar nevek között nemcsak a Baski Imre által leírt nyelvi kapcsolat áll fenn: figyelembe kell vennünk a népetimológia lehetőségét is – mindkét irányba. Tatárföld Bajrjaka nevű falujában 1964-ben N. D. Sunkarov néprajzkutató gyűjtött anyagot. Mikor az egyik helyi forrásközlője azt mondta, hogy ez a magyarok földje (*Мадьяр ере*), egy másik helyi kijavította: „*Tévedsz, ne zavard össze az embereket, ez a Muhamedjar rövidítése.*”⁵¹ Ezen adat szerint a volgai török – tatár és baskír – emberek

⁴⁷ ZARIPOV 1988, 197–200.

⁴⁸ ILIMBETOVA–ILIMBETOV 2012, 572.

⁴⁹ BASKI 2011.

⁵⁰ KUSKUMBAJEV 2011, 65.

⁵¹ Научный архив УНЦ РАН. Ф.59. Оп.1. Д.6. Л.54

nyelvérzéke a madjart le tudta vezetni a muhammadjartból. Ugyanez visszafelé is megtörténhetett, és a madjar személynevből muhammadjart képeztek.

Egy vezetéknevek előfordulását tartalmazó adatbázis alapján a Madjarov és a Muhamagyjarov vezetéknevek földrajzi elterjedése sem azonos. A Magyjarov Мадьяров személynév 61%-a Tyumeny régióban, 10%-a található Tatársztánban,⁵² a Мухамадьяров pedig Kirov megyében és Baskíriában a leggyakoribb.⁵³ Benkő Mihály egy könyvében a Mongol Altajban élő *mazsaroknál* tett látogatásáról is beszámolt.⁵⁴ Véleményünk szerint a magyar népnévvel összevethető mazsar etnikumjelző esetében kizárható a Muhammadjar személynévvel való kapcsolat.

Az Uzak-Tuzak – a Balabasnyak család utolsó tagja című eposz a kunok és a besenyők küzdelmeiről szól, amely a besenyők vereségével és Dél-Urálba történő áttelepülésével ér véget. Amikor a Dél-Urálba történő áttelepülésről beszélnek, valaki a következő ellenvetést teszi: *Azt mondják ott mazsarok élnek, be fognak minket engedni?* Amire azt a választ kapja, hogy *ott nagyon sok a föld és a víz, bőven elég a mazsaroknak.*⁵⁵

Timur Lenk legendájának 20. század eleji változatában szerepel, hogy a baskír és mazsar kánok idején még nem voltak városok Menzelinszk környékén, csak falvak.⁵⁶

Egy másik legenda szerint a magyarok és a baskír Uszergan nemzetség együtt éléséről tudósít. Ezt jegyezték fel a Davlekan körzet Korjatmasz nevű falujában (ahol ma már a Min klán él): *„400 évvel ezelőtt Szait-batir úgy döntött, hogy feleségül veszi az Uszergan klánhoz tartozó Amir-bég leányát. Azonban Amir nem akarta hozzáadni a lányát. Ekkor Szait nagy hadsereggel támadt a bég területére, azonban visszaverték – az uszerganok Kutur (Kötor) nevű vezére győzött. Szaitnak szégyenben kellett hazatérnie. De nem nyugodott le, hanem hadsereget gyűjtött és megint az uszerganokra támadt. Azok nem készültek fel az újabb támadásra és elhagyták földjeiket. Egy részük az Urálon túlra ment, egy másik részük nyugatra, Korjatmaszba. Akkor a magyarok éltek ott. Az uszerganok beköltöztek a magyarok közé. Ma legalább 70 olyan család van Korjatmaszban, aki a magyarok leszármazottja.”*⁵⁷

A Korjatmasz helynév más helyen is előfordul, ahol magyarokat említenek. Az Urál-hegység túlsó oldalán az Abzelilovói járásban, Aszkarovo település közelében található a Korjatmasz-hágó. Az 1900-as születésű Mirhajdarov Mugallim mesélte el a hágó közelében található Kurgasti nevű település eredetéről szóló legendában, hogy magyarok és ujjurok éltek ezen a területen. A hunok nyomása alatt a magyaroknak nyugatra kellett vándorolniuk a Kárpátok felé, az ujjurokat pedig foglyul ejtették.⁵⁸ Vásáry István szerint 840 és 1050 között két nyugatra irányuló ujjur migrációval kell számolnunk, amelyek egyes csoportjai elérték az Uráltól keletre, délkeletre fekvő régiókba is. Az első ilyen csoport a kimek törzsszövetségen belül a kazak sztyeppe északnyugati szögletében talált otthonra.⁵⁹ A második csoport, a sárga ujjurok pedig a Torgaj vidéken a 11. században.⁶⁰ Aszkarovo település Abzelil közigazgatási területének a központja, a Tamjan nemzetség szállásterületén van, körülölelve két oldalról ugor tömböket magába olvasztó baskír nemzetségekkel. Az Árpádok az R1a-Z2123 alcsoporton belül az R-SUR51 alcsoportba tartoznak, amely – hangsúlyozottan mai ismereteink alapján – csak Baskíriában és a Kárpát-medencében fordul elő.⁶¹ Az R-SUR51 előfordulása Baskíriában is elsősorban Abzelil térségére, tehát a Tamjan nemzetség területére

⁵² <https://forebears.io/surnames/magyarov>

⁵³ <https://forebears.io/surnames/mukhamadyarov>

⁵⁴ BENKŐ 2001.

⁵⁵ SZAGITOV 1987, 240.

⁵⁶ NADERGULOV 2006, 57.

⁵⁷ NADRSINA 2015, 416 (Ford. Fehér Tibor).

⁵⁸ Научный архив Уфимского научного центра Российской академии наук. Ф. 3. оп. 2, д. 657, л. 420.

⁵⁹ VÁSÁRY 2008b, 84.

⁶⁰ VÁSÁRY 2008b, 85.

⁶¹ NAGY ET AL. 2021.

korlátozódik.⁶² A vonatkozó tanulmány szerint a szomszédos szomszédos Burzján nemzetség területén is nagyobb arányban megtalálható ez az alcsoport, de ezt a baskír kutatók nem erősítették meg.⁶³

Tudományos dolgozatban nem szokás megemlíteni a Dzsagfar Tarihit, mivel általánosan elfogadott, hogy egy modernkori hamisítvány. Most azért említjük mégis, mert egy magyar őstörténeti szempontból értékelhető adat van benne: Tamjan mint Tat-Ugek fia szerepel a műben.⁶⁴ Figyelemre méltó, hogy Tamjan és Ugek (Anonymus szerint Ügyek volt Álmos apja) neve egy olyan nemzetség kapcsán kerül említésre, amelynek genetikai kapcsolata van az Árpádok dinasztiájával. Sajnos nem tudjuk, hogy a Dzsagfar Tarihi szerzője valamilyen általunk nem ismert folklórhagyományt épített be a művébe, vagy ebben az esetben csak a nevek véletlen egybeeséséről van szó.

A Korjatmasz név Nyugat-Baskíria egyik folyójaként is felbukkan, amely a Jermekejevói járásban lévő Rja (Ря) folyó jobboldali mellékfolyója. Elképzelhető, hogy a Korjatmasz földrajzi név ilyen távoli előfordulásai között van valamiféle kapcsolat.

Makszjutovo faluban van egy Magyar part (*берег Мадьяра*) nevű hely. Ezt egy Magyar (*Мадьяр*) nevű öregemberről nevezték el, akit ott öltek meg.⁶⁵

Bajasz-batir legendája szerint a magyarok valahol a baskírok déli földjein éltek. Két barát történetéről szól, egyiküket hívják Bajasznak. A helyi bégek nem hagyták őket békén, ezért felprédálták a bégek földjeit és elmentek a kazah sztyeppére. De ott nem találtak menedéket, ezért tovább haladtak dél felé, a Szati folyó felé (Kazahsztán). Bajasz barátja azt mondta: Két dudás nem fér meg egy csárdában (az eredetiben: két birkafeje nem fér el egy üstben), és elindult saját útjára, amely a magyarok felé vezetett. És ott is maradt. Bajasz viszont a Szati folyó völgyét választotta magának.⁶⁶

Az Ik folyó menti, egykor a Buljar nemzetség által birtokolt Sztaraja Matvejevka tatárföldi falu közelében fennmaradtak egy régi erőd (gorogyiscse) romjai, amely erődben a legenda szerint egykor magyarok laktak.⁶⁷ Az 1780-as években a falu környéki földeket Matvej és Nyikita Mozsarov nevű orosz földesurak vették meg,⁶⁸ így elképzelhető, hogy csak az ő vezetéknevük idézte fel a helyiekben a magyarokkal való kapcsolatot.⁶⁹

MAD(I)JAR SEZSERÉK

Julija Abszaljamova 2022-ben végzett néprajzi anyaggyűjtésének idején Korjatmasz faluban még élt olyan ember, akik magyar származásúnak vélte magát. A férfi egy sezserével bizonyította, hogy apai vonalon az 1500-as évek derekán élt, Madjar nevű személytől származik. A családi legenda szerint a madjarok kereskedők voltak, akik a Selyemúton láttak el feladatokat. Az ősapa Kazany környékéről menekült el, amikor Rettegett Iván elfoglalta Kazanyt (1552). A keleti magyarok legnyugatabbi közössége Kazany szomszédságában, a Csisztopolból és Bolsije-Tyiganiból magyar emlékekkel is rendelkező mikrorégióban élt. Ez a Madjar nevű férfi e népesség leszármazottja lehetett. Elképzelhető, hogy amikor Korjatmaszba érkezett, akkor még valóban éltek magukat magyarnak vallók ezen a környéken, és nem véletlenül sodródott ide, hanem magyar társainál próbált menedéket lelteni.

⁶² NAGY ET AL. 2021, 164.

⁶³ JUSZUPOV ET AL. 2019.

⁶⁴ БАΗΣИ ИМАН 1993, 27.

⁶⁵ МАКСЗЮТОВА 1988, 78–79.

⁶⁶ НАДРСИНА 2015, 137.

⁶⁷ Научный архив УНЦ РАН. ф. 59. оп. 1. д. 6. л. 27.

⁶⁸ СЗТАРАЈА МАТВЕЈЕВКА 2010, 416.

⁶⁹ A buljar nemzetség név feltehetőleg a bulgar népnévből ered, a nemzetségnek volgai bolgár gyökerei lehetnek, így áttételesen kapcsolódhat a volgai bolgárok által asszimilált keleten maradt magyarokhoz is.

A korjatmaszi madjarokhoz hasonló a kazahsztáni mad(i)jarkok sezszerékben fennmaradt leszármazási rendje. Kazahsztánban két madjar csoport él. Az egyik a Torgaj-vidéken, Kosztanaj járásban, a Dél-Ural közvetlen szomszédságában. A másik, a nagyobb csoport az Omszk–Pavlodar környéki erdős sztyeppékről, az Irtis medencéjéből származik, ahonnan Koksetau és Asztana vidékére is bocsátott ki népesebb rajokat a magnépesség. E csoport tagjai eredetileg a Karatal nevű településen éltek, amelynek temetőjébe sokáig visszavitték halottaikat az elszármazott madjarok.

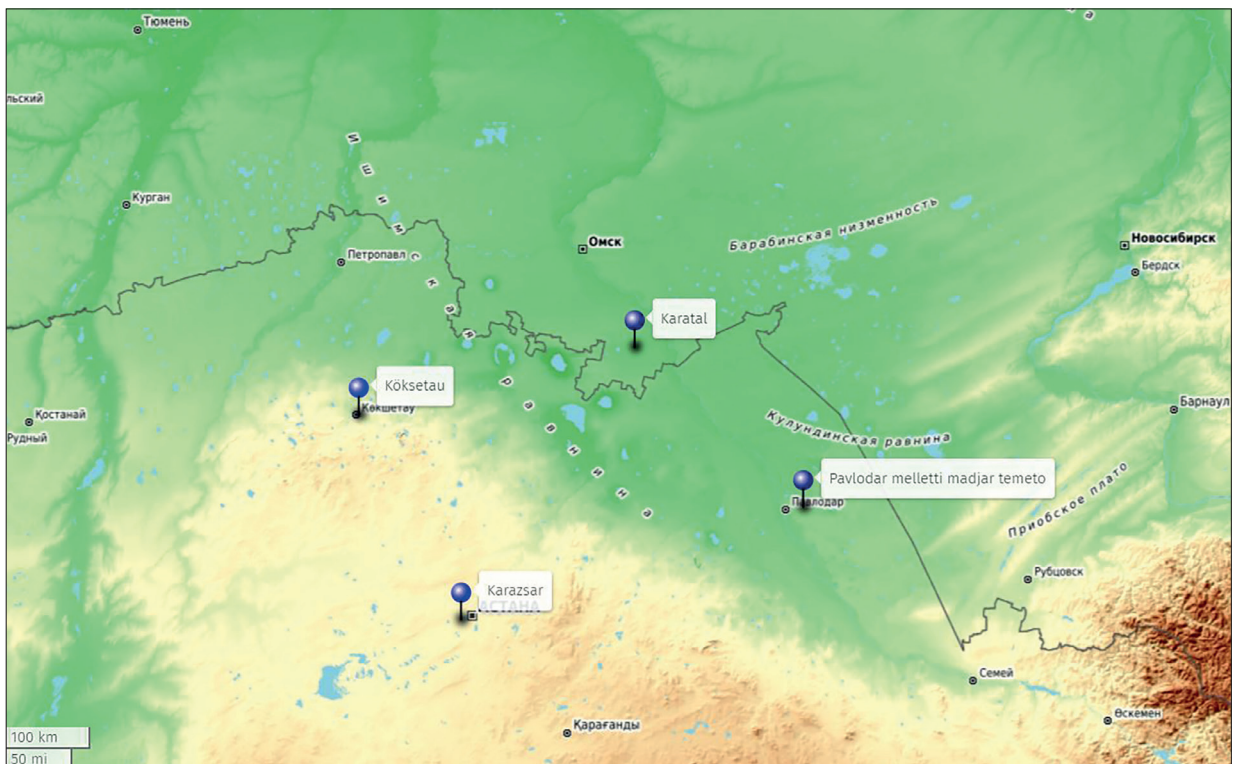
Az Irtis melléki mad(i)jarkok sezszeréi szerint mindannyian egy nagyjából 300 éve élt Mad(i)jar nevű személy leszármazottai apai vonalon. Szinte minden mad(i)jarnak van egy saját kézzel írt sezszeréje, ahol visszakövethető a család férfi őseinek láncolata Mad(i)jarig, és amelyben részben láthatjuk az ősapától induló leszármazási rend más alágazatait is. A hagyomány szerint minden kazah férfinak 7 nemzedékre visszamenően kell ismernie az őseit apai ágon, de a mad(i)jar sezszerék 10-15 nemzedék mélységűek.

Az FTDNA laboratóriumában végzett mérések alapján igazolták az ősapa létezését. Az Y-kromoszóma vizsgálatok ugyanis megerősítették a monda valóságtartalmát. A megvizsgált, egymástól nagy távolságra élő 24 mad(i)jar férfiból 22 egyetlen, 300-400 éve élt ősapa leszármazottja volt. Sajnos az Irtis-menti mad(i)jarkok egy olyan rendkívül ritka J2 alcsoporthoz tartoznak, amely alapján nem tudtuk feltenni a térképre Mad(i)jar ősapáit történelmi időtávban, és így a Kárpát-medencei magyarokkal való genetikai kapcsolatot sem megerősíteni, sem megcáfolni nem tudjuk.

4. kép. Madjar nemzetséghez tartozó baskír férfi Korjatmaszból

Fig. 4. A Bashkir man from Korjatmasz belonging to the Madjar clan

5. kép. Az Irtis-menti madjarok lakóhelyei

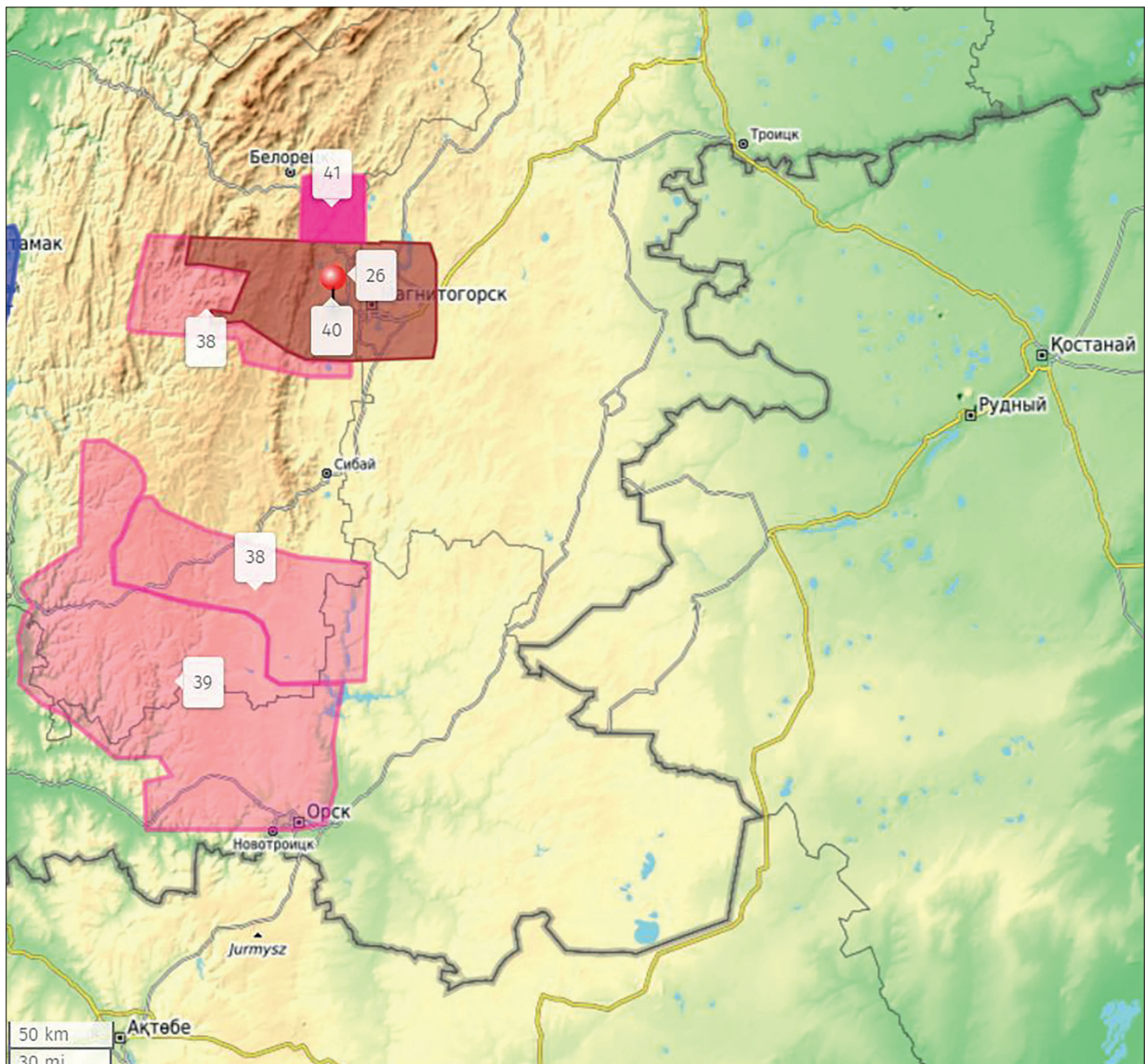
Fig. 5. The settlements of the Madjars along the Irtys River

A baskíriai és a kazahsztáni (mad(i)jarok sezszeréi több tanulsággal is szolgálnak:

1) Az orosz állam keleti terjeszkedése és a vele járó jobbágsors elutasítása miatt folyamatos volt a Volga–Urál vidéki finnugor és török lakosság (marik, mordvinok, udmurtok, csuvasok) kelet felé menekülése, beköltözése a tatárok, baskírok és kazakok közé. Az áttelepülők között lehettek keleten maradt magyarok is.

2) A jobbágsors elől menekülő/átköltöző Mad(i)jar nevű emberek a baskírok és kazahok körébe érkezve már feltehetőleg nem tudtak magyarul, hanem a tatárjárás után uralkodóvá váló kazanyi tatár dialektust beszélték. (Az eltörökösödést a csisztopoli sírfelirat is bizonyítja.)

3) A torgaji mad(i)jar és a génjeiben magyar kapcsolatokat mutató baskír Uszergan nemzetség egymáshoz viszonylag közel él, a Volga–Káma vidékétől a Dél-Urálon át a kazah sztyeppék felé vezető útvonal mentén. A Mad(i)jar nevű emberek ezen az útvonalon érkeztek, és alapítottak nemzetséget új lakóhelyükön.

6. kép. A Tungaur és az Uszergan nemzetség szállásterülete 38 Tungaur, 39 Uszergan, 40 Tamjan, 41 Kubaljak / 26 Aszkarovo

Fig. 6. The accommodation area of the Tungaur and Ushergan clans is 38 Tungaur, 39 Ushergan, 40 Tamyán, 41 Kubaljak / 26 Askarovo

EGY BASKÍRIAI MARI (CSEREMISZ) MONDA

A magyarok külső elnevezése az onogur népnévből származik, és az orosz венгр (vengr) 'magyar', Венгрия (Vengrija) 'Magyarország' is ebbe a körbe tartozik. Az orosz évkönyvek a magyarokat угры (ugri) néven ismerték, a венгры népnév lengyel hatásra terjedt el az oroszban. Baskíriában azonban az onogurból levezethető ungar ismert személynévként és településnévként is. Bisaul-Ungarovo falu a Tabin nemzeti szövetség területén, az Ufa melletti Karmaszkalij körzetben van.

Az egyik szerzőnk, Anasztázia Veress mari nemzetiségű, Északnyugat-Baskíriában a Miskinói járásban nőtt fel, és ott hallott egy vengerekről szóló legendát. Elsőre nem eldönthető, hogy a venger elnevezés milyen etnikumra vonatkozik. Ezt a kérdést a későbbi kutatásoknak kell megválaszolniuk.

A legenda szerint a Kuljcsubaj nevű mari falu (Baskíria, Miskinói járás) mellett volt régen egy Meraņ (magyarul: Nyúl) nevű település. Meraņ már régóta nem létezik, csak kisebb dombok maradtak helyében. Réges-rég ott éltek a marik. A Miskinói járásban élő marik hiedelme szerint a régebbi időkben ovdák élhettek ott. Az ovdákat a mari mitológiában női mitikus lényekként ábrázolják. Az ovdákról szóló mesék minden mari területet bejártak. A Miskinói járás falvainak emlékezetében az ovdák gyakran gonosztevő boszorkányokként, néha pedig ott tartózkodó, de mára már nem ott élő nép tagjaiként jelennek meg. Az öregasszonyok (akiktől a monda származik) ezeket az ovdákat venger nőknek hiszik.

Ezekben a mondákban az ovdák hosszú, fekete hajú, nagy keblű nők, akik a férfiakhoz hasonlóan tudtak bánni a lovakkal. Sőt, a hiedelem szerint a mari férfiaknál sokkal jobban értettek a lovakhoz. Az idősebb nemzedék emlékezetében ezek a nők nem különálló személyekként, hanem lovakkal együtt jelennek meg. A falvakból az eltűnt lovak később fáradtan tértek haza. Még ma is, a munka után kifáradt lóról azt tartják, bizonyára az ovda vágta rajta.

A mondabeli mitikus nők egyedül éltek és gyakran vándoroltak egyik faluról a másikra. Nemcsak az erejükről, szépségükről, hanem a vadságukról és az elkeseredettségükről is egyaránt híresek voltak. Régebben ezeknek a nőknek is volt családjuk, azonban a férfiak jobb lakóhelyet, boldogulást keresve nyugatra vándoroltak. Az ovdák egyik régi lakóhelye a fentnevezett Meraņ falu lehetett. Ezt a falut később ezek az ovdák is otthagyták, helyükbe pedig a mari nép telepedett le. Kis idő után az ovdák elindultak férjük után, Baskíriát maguk mögött hagyva, kisgyermeküket a környező falvakban hagyták, mivel nehezebb lett volna velük együtt utazni. Az 5-6 éves gyermekeket magukkal vitték, a náluk fiatalabbak pedig különböző falvakban találtak új otthonra.

Bármilyen etnikum emlékét is őrizte meg a legenda, egy olyan népességről szól, amelynek asszonyai kiváló harcosok és lovasok voltak. A történet magja egy népesség szétszakadásáról, nyugatra távozó és helyben maradó családtagokról számol be, valahol a Belaja folyó jobb partjától északra.

ÖSSZEFOGLALÁS

Egyes baskír nemzetségek genetikai kapcsolatot mutatnak a honfoglaló magyarsággal. A kapcsolatok pontos feltérképezéséhez további vizsgálatokra van szükség. E nemzetségek területe nagyjából azonos a keleten maradt magyarok emlékeként azonosított csijaleki kultúrával. A régészek által elkülönített kilenc csijaleki alcsoport kilenc egykori nemzetségre is utalhat. Összhangban a csijaleki kultúra kronológiájával, az is valószínűsíthető, hogy a 15. századig valamilyen magyar identitás fennmaradt a Volga–Dél-Urál-vidéken (a magyar nyelv fokozatos elvesztése után is). Az Urálon túli Miassz folyó térsége fontosnak tűnik magyar őstörténeti szempontból. A Miassz a magyarokkal kapcsolatba hozott molcsanovói és bakaldai kultúra közös határán folyik. A magyarok életmódja az erdőssztyeppéhez kötődött, a mai

Kazany és Cseljabinszk közti sávban, két egymástól távoli központtal. A baskír néphagyomány egyes elemei megőrizték a keleten maradt magyarok emlékét. Találtunk Korjatmaszban egy magát a magyar (madjar) nemzetséghez soroló férfit, aki egy Rettegett Iván elől menekülő Madjar nevű személy leszármazottja volt.

IRODALOM

- ASZILGUZSIN 2017: Асылгужин, Р. Р.: О башкирах Терсютской и Кысылбаевской юрт: этническое происхождение и идентичность. *Проблемы востоковедения* 77 (2017/3) 39–46.
- BAHSI İMAN 1993: Бахши Иман: *Джагфар тарихы Т. 1. Свод болгарских летописей 1680 г.* Оренбург 1993.
- BASKI 2011: Baski I.: A kazak madjar nemzetségnev és a magyar népnév állítólagos közös eredetéről. *Nyelvtudományi Közlemények* 107 (2010–2011) 95–130.
- BALANOVSKAJA ET AL. 2017: Балановская, Е. В. – Юсупов, Ю. М. – Схаляхо, Р. А. – Степанов, Г. Д. – Асылгужин, Р. Р. – Жабагин, М. К. – Балаганская, О. А. – Султанова, Г. Д. – Борисова, Е. Б. – Дараган, Д. М. – Балановский, О. П.: Генетические портреты семи кланов северо-западных башкир: вклад финно-угорского компонента в генофонд башкир. *Вестник Московского университета. Серия 23 антропология* (2017:3) 94–103.
- BENKŐ 2001: Benkő M.: *Julianus nyomdokain Ázsiában.* Budapest 2001.
- CSÓSZ ET AL. 2016: Csősz, A. – Szécsényi-Nagy, A., Csákyová, V. – Langó, P. – Bódis, V. – Köhler, K. – Tömöry, Gy. – Nagy, M. – Mende, B. G.: Maternal Genetic Ancestry and Legacy of 10th Century AD Hungarians. *Scientific Reports* 6, Article number: 33446 (2016) <https://doi.org/10.1038/srep33446>
- GNECCHI-RUSCONE ET AL. 2024: Gneccchi-Ruscione, G. A. – Rácz, Zs. – Samu, L. et al.: Network of large pedigrees reveals social practices of Avar communities. *Nature* 629 (2024) 376–383.
- GYÓNI 2008: Gyóni G.: Hungarian Traces in Place-Names in Bashkiria. *Acta Ethnographica Hungarica* 53 (2008) 279–304.
- GYÖRFFY 1975: Györffy Gy.: *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról.* Sajtó alá rendezte: Györffy Gy. Budapest 1975 (2. bővített kiadás).
- GYÖRFFY 1986: Györffy Gy.: *Julianus barát és napkelet fölfedezése.* Szerk.: Györffy Gy. Budapest 1986.
- HAMIDULLIN 2015: Хамидуллин, С. И. (отв. ред.): *История башкирских родов. Елан.* Сборник документов и материалов, т. 9. Часть 1. Уфа, 2015.
- HAMIDULLIN 2016: Хамидуллин, С. И. (отв. ред.): *История башкирских родов. Сальют, Терсяк, Сыррян, Бикатин, Сырзы, Шуран.* Сборник документов и материалов Т. 19. Уфа 2016.
- ILIMBETOVA–ILIMBETOV 2012: Илимбетова, А. Ф. – Илимбетов, Ф. Ф.: *Культ животных в мифоритуальной традиции башкир.* Уфа 2012.
- IVANOV 1999: Ivanov, V. A.: *Древние угры-мадьяры в Восточной Европе.* Уфа 1999.
- JUHÁSZ 2017: Juhász P.: Baskírok és magyarok a muszlim forrásokban. *Belvedere Meridionale* 29:2 (2017) 133–139.
- JUSZUPOV ET AL. 2019: Юсупов, Ю. М. – Схаляхо, Р. А. – Агджоян, А. – Асылгужин, Р. Р. – Олькова, М. В. – Султанова, Г. Д. – Жабагин, М. К. – Кошель, С.М. – Балановский, О. П. – Балановская, Е. В.: Анализ генофонда юго-восточных башкир в контексте их родовой структуры (по данным о полиморфизме Y-хромосомы). *Вестник Московского университета. Серия XXIII Антропология* 2019:4, 54–66.
- KAMALOV 1988: Камалов, А. А.: Отражение некоторых фонетических особенностей башкирского языка в топонимии Башкирии и их ареалы. In: *Ареальные исследования по башкирской диалектологии и ономастике Башкирии.* Уфа 1988, 9–29.

- KOMAR 2018: Komar, O.: *A korai magyarság vándorlásának történeti és régészeti emlékei / История и археология древних мадьяр в эпоху миграции*. Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 11 / Magyar Őstörténeti Témacsoport Kiadványok 5 / Ómúltunk Tára 14. Budapest 2018.
- KUSKUMBAJEV 2011: Kuskumbajev, A.: *Magyarok keleten és nyugaton*. Budapest 2011.
- KUZEJEV 1960: Кузеев, Р. Г.: *Башкирские шежере*. Составление, перевод текстов, введение и комментарии Р. Г. Кузеева. Уфа 1960.
- KUZEJEV 2010: Кузеев, Р. Г.: *Происхождение башкирского народа*. 2-е изд., доп. Уфа 2010.
- LEVIN–POTAROV 1956: *Народы Сибири*. Под ред.: Левина, М. Г. – Потапова, Л. П. Москва–Ленинград 1956.
- MAJĐANOVA 1962: Майданова, Л. М.: Ареалы финно-угорской этнонимии Урала. *Вопросы топониматики* 1 (1962) 22–32.
- MAKSZJUTOVA 1988: Максютлова, Н. Х. (ред.): *Образцы башкирской разговорной речи*. Уфа 1988.
- NADERGULOV 2006: Нәзерғолов, М. Х.: *XIX–XX быуат башы башкорт прозаһы үрнәктәре*. Өфө 2006.
- NADRSINA 2015: Надршина, Ф. А.: *Башкирские исторические предания и легенды*. Уфа 2015.
- NÉMETH ET AL. 2017: Németh E. – Csáky V. – Székely G. – Bernert Zs. – Fehér T.: Új filogenetikai mértékek és alkalmazásuk – Új nézőpontok a magyarok korai története kapcsán. *Anthropologiai Közlemények* 58 (2017) 3–36.
- NEPARÁCZKI ET AL. 2019: Neparáczi, E. – Maróti, Z. – Kalmár, T. – Maár, K. et al.: Y-chromosome haplogroups from Hun, Avar and conquering Hungarian period nomadic people of the Carpathian Basin. *Scientific Reports* 9(1) Article number: 16569, 12 pp. <https://doi.org/10.1038/s41598-019-53105-5>
- NAGY ET AL. 2021: Nagy, P. L. – Olasz, J. – Neparáczi, E. – Rouse, N. – Kapuria, K. – Cano, S. – Chen, H. – Di Cristofaro, J. – Runfeldt, G. – Ekomasova, N. – Maróti Z. – Jeney J. – Litvinov, S. – Dzshaubermezov, M. – Gabidullina, L. – Szentirmay, Z. – Szabados, Gy. – Zgonajnin, D. – Chiaroni, J. – Behar, D. M. – Khusnutdinova, E. – Underhill, P. A. – Kásler, M.: Determination of the phylogenetic origins of the Árpád Dynasty based on Y chromosome sequencing of Béla the Third. *European Journal of Human Genetics* 29 (2021) 164–172.
- PELCZÉDER 2021: Pelczéder K.: A Séd és ami körülötte folyik. A Séd földrajzi köznévi etimológiai és történeti vizsgálata. 1. rész: *Magyar Nyelv* 117/3 (2021) 336–345; 2. rész: *Magyar Nyelv* 117/4 (2021) 473–482.
- POST ET AL. 2019: Post, H. – Németh, E. – Klima, L. – Flores, R. et al.: Y-chromosomal connection between Hungarians and geographically distant populations of the Ural Mountain region and West Siberia. *Scientific Reports* 9, Article number: 7786 (2019) <https://doi.org/10.1038/s41598-019-44272-6>
- PSZRL I. 2001: *Лаврентьевская летопись*. Полное собрание русских летописей, Т. 1. Москва 2001.
- RÓNA-TAS 1982: Róna-Tas A.: Őstörténetünk és a baskír kérdés (A Jurmatiak története). *Tiszatáj* 36:8 (1982) 52–61.
- SOMFAI KARA 2007: Somfai Kara D.: A Fehérlófia Eurázsia szerte. In: *Fehérlófia* (szerk.: Hoppál M.). Budapest 2007, 111–114.
- SOMFAI KARA 2021: Somfai Kara D.: A Fehérlófia mese mitológiai háttere. In: *Párhuzamos történetek. Interdiszciplináris őstörténeti konferencia. Budapest, 2020, november 11–13*. Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 23 – Bölcsészettudományi Kutatóközpont Magyar Őstörténeti Kutatócsoport Kiadványok 2. Budapest 2021, 229–239.
- SUDÁR 2017: Sudár B.: Turul szavunk művelődéstörténeti hátteréhez. *Történelmi Szemle* 59:4 (2017) 605–619.
- SZAGITOV 1987: Сагитов, М. М. (сост.): *Башкирское народное творчество Т. I*. Эпос. Уфа 1987.

- SZALMANOV 2022: Сальманов, А. З.: К историографии угорской гипотезы происхождения башкирских табынцев. *Вестник Академии наук Республики Башкортостан* 42:1 (2022) 77–86.
- SZEIFERT ET AL. 2022: Szeifert B. – Türk A. – Gerber D. – Csáky V. – Langó P. – Sztasenkov, D. A. – Botalov, Sz. G. – Szitgyikov, A. G. – Zelenkov, A. Sz. – Mende B. – Szécsényi-Nagy A.: A korai magyar történelem régészeti és archeogenetikai kutatásának legfrissebb eredményei Nyugat-Szibériától a Középső-Volga vidékéig. *Archaeologiai Értesítő* 147 (2022) 33–74. <https://doi.org/10.1556/0208.2022.00031>
- SZTARAJA MATVEJEVKA 2010: Старая Матвеевка. In: *Татарская энциклопедия т. 5*, Казань 2015, 416.
- TICSINSZKIH 2019: Тычинских, З. А.: Иштяк-тугум сибирских татар (к вопросу о тюрко-угорских взаимодействиях в Западной Сибири). In: *Иштяки: приуральско-сибирское приграничье*. Казань 2019, 61–75.
- TRISKA ET AL. 2017: Triska, P. – Chekanov, N. – Stepanov, V. – Khusnutdinova, E. K. et al.: Between Lake Baikal and the Baltic Sea: genomic history of the gateway to Europe. *BMC Genetics* 18, Article number: 110 (2017) <https://bmcgenomdata.biomedcentral.com/articles/10.1186/s12863-017-0578-3>
- VALIJEVA 2014: Валиева, М. Р.: Булгаризмы в башкирской гидронимии. *Проблемы истории, филологии, культуры* 43:1 (2014) 300–304.
- VÁSÁRY 2008a: Vásáry I.: A baskír–magyar kérdés nyelvi vetületben. In: Vásáry I.: *Magyar őshazák és magyar őstörténészek*. Magyar Őstörténeti Könyvtár 24. Budapest 2008, 89–110.
- VÁSÁRY 2008b: Vásáry I.: A Jugria kérdés: „Ceterum censeo Iugrum esse delendam”. In: Vásáry I., *Magyar őshazák és magyar őstörténészek*. Magyar Őstörténeti Könyvtár 24. Budapest 2008, 73–87.
- ZARIPOV 1988: Зарипов, Н. Т. (гл. ред.): *Башкирское народное творчество Т. 3., Богатырские сказки*. Уфа 1988.
- ZARIPOV 2008: Зарипов, Н. Т.: *Башкирские богатырские сказки*. Уфа 2008.

TRACES OF EASTERN HUNGARIANS AMONG THE BASHKIRS: GENETICS AND FOLK TRADITION

Bashkortostan, Eastern Tatarstan and the northern Chelyabinsk region play a prominent role in Hungarian prehistory. Based on the genetic data, it is clear that some Bashkir clans have merged larger Ugric blocks on the paternal side. We examined the relationship between the genetic, ethnographic and archaeological layers. We mapped the settlement area of the Ugric-affected Bashkir tribes, some particularly important Eastern Hungarian archeological sites, and the locations of legends referring to the Hungarians, and identified the coincidences between the layers. In the fall of 2022, Y. Absalyamova personally researched Hungarian-related traditions in the accommodation areas of the Jurmati, Uran, Ming and Elan genera. The memory of the Hungarians who remained in the east is sporadically preserved in Bashkir folklore. Based on the Y-chromosome tests, we also present the names of rivers and streams that cannot be explained in the Bashkir language from the habitat of the extremely important Uran genus from the Hungarian point of view. We also present a Mari legend from northwestern Bashkiria about the Hungarians.

